

gibi özellikleriyle öteki canlılardan üstün kılmış olup âyetteki "tekrim" kavramı bu fitrî meziyetlere işaret eder. Allah insana bilhassa akıl ve kavrama yeteneği sayesinde doğru bir akide ve erdemli bir ahlâkı kazanma imkânını da bahşetmiştir. Âyetle geçen "tafdîl" kavramı da sonradan kazanılan bu doğru inanç ve üstün ahlâkı ifade eder (*Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 12-16). Ayrıca bazı insanların biyolojik, dinî, ahlâkî ve insanî değerlerdeki farklılıklarına göre Allah'ın onlara yönelik lutuf ve fazlının farklı olacağını bildiren âyetler de vardır. Buna göre, "Allah insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmıştır" (en-Nisâ 4/83); "Allah malları ve canlarıyla cihad edenleri derece bakımından oturup bekleyenlerden üstün kılmıştır" (en-Nisâ 4/95). Âhirette bu derece ve üstünlük farkları daha da büyük olacaktır (el-İsrâ 17/21). Allah bir zamanlar İsrâiloğulları'nı da âlemlere üstün kılmıştı (el-Bakara 2/47, 122); fakat daha sonra işledikleri büyük günahlar ve isyanları sebebiyle "onlara zillet ve meskenet damgası vuruldu" (el-Bakara 2/61).

Bütün peygamberlerin âlemlere üstün kılındığının belirtilmesi yanında (el-En'âm 6/86) bir kısım peygamberlerin diğerlerinden üstün yaratıldığını bildiren âyetler de vardır (bk. TAFDİL). Ayrıca bazı peygamberlerin isimleri anılarak bunların nâil oldukları özel lutulardan söz edilir. Meselâ Hz. Süleyman ve oğlu Dâvûd, Allah'ın kendilerini mümin kullarının birçoğundan daha üstün kılmasından dolayı O'na hamdetmişler; Hz. Süleyman, kendisine kuşlarla konuşmanın öğretildiğini ve daha birçok şeyin verildiğini söylemiş, bunun açık bir fazl olduğunu belirtmiştir (en-Neml 27/15-16). Bu âyet, devlet adamlarının veya bu göreve tâlip olanların sahip oldukları meziyetler hakkında toplumlarını bilgilendirmelerinin uygun olacağı kanaatini vermektedir. Müfessirler Hz. Dâvûd'a verildiği belirtilen fazlı (Sebe' 34/10) peygamberlik, Zebûr, ilim, kudret, dağların ve kuşların ona boyun eğdirilmesi, tövbesinin kabul edilmesi, adaletli yönetimi, demiri eritmesi ve işlemesi, sesinin güzel olması şeklinde açıklamışlardır (Kurtubî, XIV, 264-265).

Fazl kavramı, Allah'ın özellikle İslâm ümmeti hakkındaki lutuflarını belirtmek üzere de kullanılmıştır. Nitekim müfessirler Hadîd sûresinin 29. âyetindeki fazlı bu anlamda yorumlamışlardır (meselâ bk. Şevkânî, V, 207-208). Başka bir yer-

de, yine fazl kelimesinin kapsamında olmak üzere Allah'ın İslâm ümmetine bahsettiği lutufların bir kısmı aralarından bir peygamberin yetişmesi, onun birçok konuda çevresindeki insanlardan farklı davranarak onları yanlışlık ve sıkıntılardan kurtarması, Allah'ın müslümanlara imanı sevdirmesi, gönüllerini onunla süslemesi, onları inkâr, günah ve isyandan tiksindirmesi şeklinde sıralanmıştır (el-Hucurât 49/7-8).

Fazl kelimesi hadislerde sözlük anlamları yanında Kur'an'da olduğu gibi "Allah'ın lutuf ve ihsanı, cömertliği, zengin hazinesi" mânasında da geçmektedir. Hz. Peygamber'in ümmetine tavsiye ettiği şu duada fazl bu anlamda kullanılmıştır: "Allahım! Bana hâlelinden yeteri kadar rızık vererek haram kıldıklarından beni esirge; fazlınla beni zengin kılarak senden başkasına muhtaç olmaktan koru" (Tirmizî, "Da'avât", 110). İnsanların malına göz dikmeyi yasaklayan ve Allah'ın fazlından istemeyi emreden daha başka hadisler de vardır (meselâ bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 15; Müslim, "Müsâfirîn", 68). Birçok hadiste yemek, su, çeşitli mallar gibi maddî varlıkların ihtiyacatan fazla olan ve başkalarının yararına sunulması öğütlenen kısmı da fazl kelimesiyle ifade edilmiştir.

Hadislerde fazl kelimesi "bir kimse-nin veya bir şeyin diğerinden üstün, değerli ve faziletli olması", tafdîl masdarından muhtelif kelimeler de "üstün, hayırlı ve faziletli kılma" mânasında yaygın şekilde kullanılmaktadır: "Âlimin âbide üstünlüğü dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir" (Ebû Dâvûd, "İlim", 1; İbn Mâce, "Muḥaddime", 17); "Arap'ın Arap olmayana... takvâdan başka bir üstünlüğü yoktur" (*Müsned*, V, 411) gibi. Yine fazl kökünden olup "en hayırlı, daha faziletli, sevabı en çok olan" anlamındaki *efdal* kelimesi de hadislerde sıkça geçmektedir. "Sözlerin en hayırlısı şu dört sözdür: Sübhânallah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah, Allâhüekber" (Buhârî, "Eymân", 19; *Müsned*, V, 20) anlamındaki hadis buna örnek verilebilir. Bu hadisin başka rivayetlerinde *efdal* yerine "ehab" (en sevimli) ve "ahyer" (en hayırlı) kelimeleri kullanılmıştır (İbn Hacer, XXV, 63-64). Hadis mecmualarının çoğunda bazı konulara, bu arada sevabı bol olan hayırlı amelere dair hadisleri ihtiva eden özel bölümler ayrılmıştır. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'inde "Kitâbü Fazlî leyletü'l-Kadr", "Kitâbü Fezâ'ili aşâbi'n-nebi", "Kitâbü Fezâ'ili'l-Medîne"; Müslim'in aynı adı ta-

şıyan eserinde "Kitâbü'l-Fezâ'il" ve "Kitâbü Fezâ'ili'n-nebi"; Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "Kitâbü Fezâ'ili'l-cihâd" başlıklı bölümler bunlara örnek teşkil eder. Aynı eserlerde "fazl" kelimesiyle başlayan pek çok alt bölüm de bulunmak-tadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fzl" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "fzl" md.; *et-Ta'rifât*, "fzl" md.; *Firûzâbâdî*, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "fzl" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "fzl" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fzl" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "fzl" md.; Seyyid Ali Ekber Karaşî, *Ḳâmûs-ı Ḳur'ân*, Tahrân 1367, V, 182-192; *Müsned*, V, 20, 411; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 15, "Eymân", 19; Müslim, "Müsâfirîn", 68; İbn Mâce, "Muḥaddime", 17; Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizî, "Da'avât", 110; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1405/1984; XV, 125-126; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 145; VII, 99; XXI, 12-16; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 264-265; İbn Hacer, *Fethu'l-bârt* (Sa'd), XXV, 63-64; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, V, 207-208.

MUSTAFA ÇAĞRICI

FAZL b. ABBAS b. ABDÜLMUTTALİB

(فضل بن عباس بن عبدالمطلب)

Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed)
Fazl b. Abbâs b. Abdilmuttalib
el-Hâşimî el-Kureşî
(ö. 13/634 [?])

Hız. Peygamber'in amcasının
oğlu, sahâbî.

Babası Hz. Abbas, annesi Resûl-i Ekrem'in hanımı Meymüne'nin kız kardeşi Lûbâbe bint Hâris'tir. Fazl Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'nin fethinde ve Huneyn Gazvesi'nde bulundu. Huneyn günü ordu bozguna uğradığı zaman Resûl-i Ekrem'in etrafından ayrılmayıp onu koruyanlardan biridir. Vedâ haccında Müzdelife'den Mina'ya kadar Resûlullah'ın devesinin terkinde gittiği için kendisine "Ridfû Resûlillâh" denildi ve o günden sonra bu lakapla tanındı. O sıralarda bekâr ve yakışıklı bir delikanlı olan Fazl'ın gözü Vedâ hacına katılanlar arasındaki bir kıza takıldı. Hz. Peygamber birkaç defa eliyle onun yüzünü başka tarafa çevirerek, "Yeğenim, bu öyle bir gündür ki bu günde gözüne, kulağına ve diline hâkim olanın günahlarını Allah bağışlar" dedi. Fazl, babasının tavsiyesi üzerine Resûl-i Ekrem'den zekât memurluğu istedi. Zekâtın malın kırı olduğunu, bu sebeple zekât memurluğunu Muhammed ailesine uygun görmediğini söyleyen Resûlullah onu Mahmiye b.

Cez'in kızı Safiyye ile evlendirdi ve kızın mehrini de kendisi verdi. Fazl'ın bu evlilikten yalnız Ümmü Külsüm adında bir kızı oldu. Ümmü Külsüm önce Hz. Hasan'la evlenmiş, daha sonra ondan ayrılarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile nikâhlanmıştı. Son hastalığında Hz. Ali ile birlikte koluna girerek Resûl-i Ekrem'i meşcide çıkararak Fazl'ın vefatı sırasında onun yanında bulunduğu ve cenazesi yıkanırken suyunu döktüğü bilinmektedir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm ordusuyla birlikte Suriye seferine katılan Fazl'ın daha sonraki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakta, bu sebeple kaynaklar onun nerede ve ne zaman öldüğü hususunda çelişkili bilgiler vermektedir. Bazı kaynaklar Fazl'ın Filistin'de Ecnâdeyn Savaşı'na katıldığını, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde 18'de (639) Amvâs veba salgınında Ürdün civarında öldüğünü ve Filistin'de Remle şehrindeki eski bir kabristana gömüldüğünü ileri sürmekte, bazıları da 13 (634) yılında Hâlid b. Velîd kumandasında cereyan eden Mercisuffer Savaşı'nda şehid edildiğini söylemektedir. Buhârî ve İbn Hacer'e göre ise Yermük (veya Yemâme) Savaşı'nda şehid olmuştur. İbn Hibbân onun bu sırada yirmi iki yaşında olduğunu kaydetmektedir.

Fazl b. Abbas Hz. Peygamber'den yirmi dört hadis rivayet etmiş, kendisinden de kardeşleri Abdullah ile Kusem, kardeşinin oğlu Abbas b. Ubeydullah, Ebû Hüreyre ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Genç yaşta vefat etmesi sebebiyle Abdullah b. Abbas ile Ebû Hüreyre dışındakilerin rivayetlerinin **mürsel*** olduğu da söylenmektedir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer meşhur hadis mecmualarında yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 210-214; Müslim, "Zekât", 167; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 54-55; VII, 399; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 114; a.m.f., *et-Târîhu's-şagîr*, I, 36; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 63; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 74, 189, 190, 212-213; İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, III, 329-330; Kelâbâzî, *Ricâlu Şaḥîḥi'l-Buhârî* (nşr. Abdullah el-Leysî), Beyrut 1407/1987, II, 605; İbn Mencüye, *Ricâlu Şaḥîḥi Müslim*, II, 131; İbn Abdülber, *el-İst'âb*, III, 208-210; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 18; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 366; Mizzi, *Tuhfetü'l-esrâf*, Beyrut 1403, VIII, 264-271; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-hulefâ'i'r-râsidîn*, s. 101, 182; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 208-209; a.m.f., *Tehzibü't-Tehzib*, VIII, 280; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, Amman 1384-96/1965-76, IV/2, s. 454-456; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), V, 149.

SELMAN BAŞARAN

FAZL b. DÜKEYN

(bk. EBÜ NUAYM, Fazl b. Dükeyn).

FAZL-ı HAK HAYRÂBÂDÎ

(فضل حق الخیر آبادی)

Fazl-ı Hak b. Fazl-ı İmâm
el-Ömerî el-Çiştî el-Hayrâbâdî
(ö. 1279/1862)

Hindistanlı âlim.

1211'de (1796-97) Hayrâbâd'da doğdu. Hindistan'ın tanınmış âlimlerinden Fazl-ı İmâm'ın oğludur. İlk öğrenimini babasından gördükten sonra Abdülkâdir ed-Dihlevî'nin hadis derslerine devam etti; on üç yaşında tahsilini tamamladı. Doğu Hindistan Şirketi'nin Delhi komiserliğinde divan kâtibi olarak memuriyete başladı.

Mantık, felsefe, edebiyat, kelâm ve fıkıh usulü gibi aklî ve naklî ilimler alanında iyi yetişen Fazl-ı Hak şöhretiyle uzak ve yakın ülkelerden pek çok öğrenciyi cezbetmiştir. Bir yandan satranç oynarken bir yandan da Dâmâd Muhammed Bâkır'ın oldukça muğlak bir mantık metni olan *el-Ufuku'l-mübîn* adlı eserini rahatlıkla okuttuğu söylenir. Hz. Peygamber'in bir benzerinin olamayacağı konusunda Muhammed İsmâil Şehîd ile uzun bir tartışmaya girdi ve ona reddiye olarak birkaç risâle yazdı. Bu tartışma Delhi halkını büyük ölçüde etkiledi; hatta devrin hükümdarı II. Bahadır Şah ile şair Mirza Gâlib de tartışmalara katıldılar. İhtilâf uzaşıp kötü bir mecraya girince Fazl-ı Hak resmî nüfuzunu kullanarak aşırı bir Şîî olan Delhi muhafızı Mirza Han'ı İsmâil Şehîd'e karşı tedbir almaya ikna etti. Bunun üzerine İsmâil Şehîd, Delhi Cuma Camii'nde yirmi beş yıldan beri sürdürdüğü vaaz faaliyetinden men edildi.

1857 yılında İngilizler'e karşı başlatılan ayaklanmada öncülük yapan Fazl-ı Hak ihanetle suçlanarak ömür boyu sürgün cezasına mahkûm edildi. Sürgünde bulunduğu Andaman adalarında (Kâlâ Pânî) öldü ve oraya defnedildi. Fazl-ı Hakk'ın Çiştî nisbesi Serkis ve Brockelmann tarafından yanlış olarak Habeşî şeklinde verilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Hediyyetü's-sa'îdiyye fi'l-hikmeti't-tabî'iyye*. Oğlu Abdülhak tarafından tamamlanan (Kanpûr 1283, 1288, 1292; Kahire 1322) ve Râmpûr Valisi Muhammed Saîd Han'a ithaf edilen eserde Aristo felsefesi işlenmiştir (eserin bir özeti için bk. Zubaid Ahmad, s. 140-

148). 2. *er-Ravzü'l-mevcûd fi tahkîki ḥaḳîḳati'l-vücûd* (Brockelmann, II, 855). 3. *Hâşiye 'alâ Şerḥi Süllemlî'l-ʿulûm*. Kâdî Mübârek Gapâmavî'nin eserine yaptığı hâşiyedir (Delhi 1899). 4. *er-Risâletü'l-gadriyye (eş-Şevretü'l-Hindiyye)*. Müellifin Andaman adalarında çektiği sıkıntıları dile getirdiği hâtıratıdır. Eser Abdüşşehid Han Şirvânî tarafından Urduca tercümesi ve bazı notlar ilâvesiyle *Bâgî Hindustân* adıyla neşredilmiştir (Bijnor 1947). Müellifin diğer belli başlı eserleri de şunlardır: *Hâşiye 'alâ Telhîş-i-Şifâ'*, *el-Cinsü'l-gâlib fi şerḥi'l-Cevheri'l-âli*, *Hâşiye 'ale'l-Ufukî'l-mübîn*, *Risâle fi't-teşķik ve fi'l-mâhiyyât*, *Risâle fi tahkîki'l-ilm ve'l-ma'ûlûm*, *Risâle fi tahkîki'l-ecsâm*, *Risâle fi kâtigüriyâs*, *el-Kâfi li-hallî İsâgüci*, *Risâle fi tahkîki'l-küllî et-tabî'î* (eserlerin listesi için bk. Abdülhay el-Hasenî, VII, 376; Rahmân Ali, s. 383). Fazl-ı Hakk'ın bu eserlerden başka çoğu Hz. Peygamber ile ilgili olmak üzere bazı kasideleri de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Emîr Ahmed Minâî, *İntihâb-ı Yâdgâr*, Leknev 1279/1862, s. 281-295; Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Bopal 1296/1878, s. 915; Fakîr Muhammed Cehilemî, *Ḥadâ'îku'l-Hanefiyye*, Leknev 1906, s. 480; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Karaçi, ts., s. 382-384; Necmülganî Râmpûrî, *Târîḥ-i Avaż*, Leknev 1919, V, 232; Gül Hasan Şah Panipâtî, *Tezkire-i Ğausiyye*, Lahor, ts., s. 124-125; Serkis, *Mu'cem*, I, 853; M. Muhsin et-Tirhûti, *el-Yânî'u'l-cent fi esânidi's-Şeyḥ 'Abdülğani* (Keşfü'l-esrâr 'an me'ânî ehlî'r-ricâl kenarında), Delhi 1349/1930, s. 75; Eltaf Hüseyin Hâli, *Yâdgâr-ı Gâlib*, Lahor 1932, s. 71; M. Bahâullah Gûpâmavî, *Siye-rü'l-ulemâ'*, Kanpûr 1346, s. 22-23; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 622, 854-855; Zubaid Ahmad, *Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad 1946, bk. İndeks; Abdüşşâhid Han Şirvânî, *Bâgî Hindustân*, Bijnor 1947, s. 11-76; Seyyid Ahmed Han, *Âşârü's-şanâid*, Karaçi 1955, s. 86-96; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâṭir*, VII, 374-377; Abdülhay, *Dihlî ör uskî etrâf*, Delhi 1958, s. 30-31, 39-40, 54-55, 61-62, 113; Abdülkâdir Râmpûrî, *Rûznâme*, Karaçi 1960, I, 258; N. K. Jain, *Muslims in India: A Biographical Dictionary*, New Delhi 1979, I, 164; Mujeib Ashraf, *Muslim Attitudes Towards British Rule and Western Culture in India*, Delhi 1982, s. 141, 142, 143, 167, 168; İntizâmullah Şihâbî, *Meulânâ Fazl-ı Hakk ve 'Abdülhak*, Bedâyün, ts.; Abdüsselâm en-Nedvî, *Hükemâ-yı İslâm*, Delhi, ts., s. 331-334; *Tahrîk*, Delhi Ağustos 1957 ve Haziran 1960 sayıları; Süreyyâ Dâr, "Allâme Fazl-ı Hakk Hayrâbâdî", *Fikr u Nażr*, XXII/1, İslâmâbâd 1986, s. 51-57; A. S. Bazmee Ansari, "Fadl-ı Hakk", *Eİ²* (İng.), II, 735-736; a.m.f., "Fazl-ı Hakk Hayrâbâdî", *İDMİ*, XV, 375-376.

A. S. BAZMEE ANSARI